

IZTEGI-SOLAS

«Bocabularioa Ezqueraz Jaquiteco, eta Ezqueraz Verba
Eguiteco 1562»

Aurten betetzen dira *lareun urte* Landucci italiarrak bere iztegi ospetsua egin zuenetik. Ondo baño obeto daki irakuleak urte luze auetan itzalpean iraun zuela iztegitxo orrek ez, noski, ez-ezaguna zalako, baizik gure artean izan diran euskalari eta iakitunek begitan artu zutelako. Berreun urte lenago Larramendi argiak eman zizkigun iztegi orretaz berri ondo zeatzak, ala ere naiago izan zuen zegoen tokian usteltzen utzi bere asmoetarako ondo etzetorkiolako. Geroago Urkixo eta Azkue ere iztegi orretaz mintzatu ziran. Urkixo'k orregatio, liburu ori fotokopia-arazi zuen bere liburutegian gordetzeko, baña Azkue bat ere edo gutxi baizik etzan baliatu liburu ortaz bere IZTEGI NAGUSIA osotzeko.

Eskerrak Mitxelena-Agud iaunei egun nornaik erabil dezake eskuarteetan, Landucci'ren lan ederra (*Dictionarium Linguae Cantabrigiae* (1562)-Donostia 1958). Mitxelena'k egin dion itzaurre maimtsuan esku-idazti orren ibilbide eta gora-bera guztiak irakur ditetzeke, eta darabilkin euskera barrenki aztartzen du euskal-linguistikari dakazkion onurak nabarbenduz. Egitan lan ederra Landucci'rena eta euskal-iztegi bidean lenengoa gaiñera. Romanera nabarbenegiak dakazkila? Eta zer? Antxiñako ioera izan da euskalzale eta euskalarien artean euskerarekin *tanquam tabula rasa* egiteko oitura, ots, utsetik asteko iokabidea idazle zaar eta antxiñaterik gure izkuntzak izan ez bai'luen. Ez ba. Euskerak ere bere antxiñatea izan du, eta antxiñate ortako dokumenturik ezin dezakegu bazterrean utzi gure garbitasun-ametsak dirala-ta beste gabe. Iakintzari uko egitea litzake ori, eta ogeigarren mendean ezta zilegi alako kirtenkeririk. Aitzitik, maitasunez iaso bear ditugu eta arretaz ikasi, gozorik

eta atsegiñik arkituko dugu bada, paper zaar orietan, seta eta apeta ero gabe ikertzen baldin baditugu. Nik neuk (eta barkatu nikeritxo bikoitz au) asti gozoric eman dut Landucci'ren iztegitxo miatzten.

Aspaldikoa dut landareenganako ioera bizia eta alderdi ortatik batez ere aztartu dut "Bocabulario" sail ortan dakazkin zenbait ia-kingarri azaltzeko.

Dakizutenez, Landucci berbiz-aroko italiar iakin-min eta egoneziña zenuten. Berbiz-arogan asi ziran, ain zuzen, erri-izkuntzak arnas artzen eta orduantxe gallendu ziran idazle sonatu asko erri-izkerak erabiliak. Gure zalduntxo onek berea ez-ezik, besteen izkuntzak ere ikasi nai izan zituen eta ortarako iztegiak antolatzerara iarri zan, errialde bakoitzan berea. Orra Euskalerrian apatx! Euskerarik etzekien, eta lankideak billatu bear izan zituen euskal-iztegia egiteko. Eginkizun ori erresteko erderazko itz-zerrendak eman zizkien lankide euskaldunei euskeraz iarri zitzaten eta nolarebait burutu zuten euskal-lankideok beren arloa. Bañan antxen utzi zuten beren aiurriaren kutsu berezia. Mitxelena'k dionez, lankideok kaletar-kutsu ukatueziña ageri omen dute. Alaxe da izan ere eta kaletasun ori iñun baiño areago landare-saillean erakusten digute.

Ala ere, erabat aitortu bear dugu etzala lan errexa lankide auena, ez orixe. Gasteiztarrak baldin baziran, eta dirudinez ala ziran, garai artan erderarekin inguraturik bizi ziran, naizta erri-xumeak nolarebait euskeraz egin. Gaiñera erderaz ikasiak izango ziran; etzan noski Landucci euskaldun utsetara urbilduko, oriek bada alako lanik etzioten burutu al izango eta. Ezta beraz miragarri garai artan ain lan ertuna egin izatea. Egun ere, naizta euskal arloan ikasiagoak izan, nekeak izango genituke Landucci'ren erdal-itzak euskeraz ematen.

Nik egin ditudan kontuetatik, "Bocabulario" onek bost milla eta zazpireun (5.700) itz ditu, gutxi gorabera. Itz auetatik landeree dagozkienak berreun eta ogeitamar (230) dira, beraz euneko lau (% 4). Pillatxo polita kaletar batentzat.

Itz batzu iruzpalau aldiz darabilzki eta ori kontuan artuta zerbait murriztuko litzake landare iztegitxo au.

Uts nabarbenen artean bada Mitxelena'k ere bere itzaurre opa-roan oartzen duena: PAGUOA eta ARECHA naasten ditu; lenen-goa "roble"-tzat artuz, bigarrena berriz "haya"-tzat. "*Carne de membrillo*" erdalkeritxo utsa da, iztegi ortako nabarbenetariko bat, baiña egun ere nekez esango dizute euskaldunek *irasagar-orea* naiz *sagar-orea* erderaz dagozkien itzen ordez.

Gorago aipatu ditudanetatik landa bada iztegitxo onetan oker itzulitako beste itz bat ere: OLOA "centeno" dala dio eta danok dakigu *avena* dana. "Centeno" *adierazteko sekale* eta *sikirio* erabil-

tzen dira euskeraz. *Zenteno* ezta nunbait gure artean gauza ona, bada umetan “*ortik atxina ume sentenuok*” esan oi ziguten nagusia-goek, aots erlatz eta kopet illunez, euren aldamenetik uxatzeko.

Bada orregatio iztegitxo onetan beste ifiun arkitzen eztan itz bat: ERREXALA. Arrigarriena, itz ori etzaiola ustekabean lez iztegitza itzuri, ez orixe. Ogeitabost (25) bider aipatzen du ERREXALA, *arbola*, *arborea* berriz, lau bider soilik: *ARBOREAC brotadu*, *Yrasagarra ARBOLEA*, *Madaria ARBOLEA*. *Morea ARBOREA* eta kito.

Dirudinez ERREXALA zabal zebillen Gasteiz inguruan Landucci'ren garaian bestela etzuen ainbestetan aipatuko, edota lankideetako baten batek kendu egingo zuen dudarik gabe. Baiña antxen dago ogeitabost bider idatzita.

Nundik ote dator itz ori? Ezta errexa esaten. Mitxelena'k nunbait idatzi du itz ori azaltzeko lanean ari dirala, baiña oraindik ez-tugu ikusi ifiun ere itz orren azalpenik. Anartean nik egin billaketaren berri emango dizuet, baiña ezertxo edo gutxi baizik ez-tu arkitu. Esan bearrrik ez, Azkueren iztegia zeatz-meatz ikertu dudarik, ondore pozgarririk gabe ordea. ERREXALA'ren antzeko iruzpala itz arkitu ditut soinu-z bederen, baiña zentzuz ez ain urbillekoak:

HERREXA (BN-ist) envoltura interior de la castaña.

ERRESEL (B c) dosel, oe-sapaia.

ERREZEL (B) velo.

ERREZALA (B a, b, g, o, tx) Cortina del cielo de la cama, erderazko RECEL'en (eunezko estalkia) seme-txoak iru azkenak batere dudarik gabe. Nundik beraz, iaso zuen itz ori Landucci'ren lankideak?

Onatx nere ustea, uste guztiak bezela erdia ustela. *Errezel*, *errexal* antziñatean, bear bada, erderazko “copa del árbol”, *zugaitz-adaburua* alegia, adierazteko erabilliko zuten (uste utsetan ari gera) eta geroago arbola osoa izendatzeko artuko zuten. Semantikaren iokoak politik izaten dira ere. *Zugaitz*-errexalaren itzal goxoa, ezarian ezarian oe-sapaiaren *errezel* edo biurtuko zan. Baliteke bestera izatea ere, oeko errezela *zugaitz*-errexal biurtzea. Eztakit. Ezin ba ito euskaldun guztiok barnean daramagun etimologo-iratxo zirikalaria.

Benaparroako HERREXA (gaztañaren bigarren estalkia) esan-gura mugatuegiz datorkigu: Lhande'k ere bere Iztegian esanai berdiñakin dakar Azkuerenetik artuta.

Ikus dezakezutenez enago ni ERREXALA'ren roman-iatorria-
ren ez alde ezta ere aurka ezer eztakit-eta. Baiña baditut nere sus-
moak ala uste izateko, romaneratik datorrela alegia, iztegi onetan
maiztxo agertzen diran iatorri ortako —AL, —ALA, —ALEA
atzizkiak dirala bide, adibidez, urrengo itzetan: *CANAUERALA*,
CASTAÑALEA, *COHOMBRALA* eta *ERROSALA* (rosal). Bai-
ña ondo legoke norbaitek itz orren iturburua eta inguruneak bear
bezela aztartuko balituke. Emen eztugu orretarako ez astirik ezta
gairik ere.

Iztegi onetantxe agertzen zaigu lenengoz IRASAGARRA, mem-
brillo: *Yrasagarra frutea*, *Yrasagarra arbolea*. Azkuetik ageri danez
euskalki geienetan erabiltzen zan itz ori, baiña bazituen aldaketa ba-
tzuk: *Igalsagar*, *iransagar*, *irarsagar*, ala ere *indi-sagar* ezta ifion
ageri, Azkuek bere iztegi nagusian *India*-tik etorri liteken susmoa
ialki arren.

Erantzun gabe ere, ainbat landare-izen utzi zituten aien artean
kalekumeenak ere errex aski erantzun zitzakenak: *enzina*, *ortiga*,
yedra, *yescra*, *amapola*. Azken itz onek gaur ere ainbeste izen ditu
Arabian Gereñu'ren *Voces Alavesas*'en ikus ditokenez.

Ala ere lan ederra egin ziguten Landucci'k eta bere lankide eus-
kaldun motzek. Garai artako euskera biziaren agiri bikain bat utzi
ziguten fonetikari dagokion alderditik batez ere, antxiñatez eta zahar-
lurriñez gaiñezka. Etzuten iakin noski euskal atzizkietaz bear be-
zela baliatzen erderari lotuegi ibilli zirelako beren itzul-lanean. Mi-
txelena'k oartu zuen —*TASUN* (bein bakarrik) atzizkiaz landa, bi
baizik ez ditute erabilli landare-saillean: —*TEYA* eta —*TUYA*,
ARECHTEYA eta *SAGASTUYA*. Inguruka azaltzen ditute geie-
netan oien antzeko itzak edota romanerazko atzizkia ezarririk gure
literaturan sartu berria den *ALCIPRESA* izenarekin egiten duen
lez: *CIPRESALA* idatziaz.

Idazlan au egiten ari nintzala eta luzaro eztala, *Euskera* 1961,
Euskaltzaindiko aldizkaria eskuetaratu zidaten, eta iakiña, oilo-lokak
lurra baiño gogozago azartu ditut bere orrialde aberatsak batez ere
Mixelena iaunaren sarrera itzaldia. Antxiñako iztegi-gilleetaz ari
zaigu euskaltzain argia, Pouvreau eta Larramendi'z batez ere. Lar-
ramendi'ren "Suplemento" aren ikerpen sakonak eskutik bezela
Landucci'ren iztegi zaarrera darama, Larramendi'k bada, ain gogor-
ki astindu eta beztu zuen Luca'ko seme leñargiaren iztegitxotik os-
tuka bezela, eta izenik aipatzeke, ainbeste itz aldatu zituen bere su-
plementora eta andik Azkue'ren Iztegi Nagusian ere poliki-poliki
sartu ziran baten batzuk. Besteren artean itz auxe aipatzen du Mi-
txelena'k; andoaindar aundiak Landucci'ri ebatsia gaizki aldatu edo
irakurria:

Escusaua, mantel Landucci'k berriz, *escusauauac* manteles idazten du (151 orr.) naizta irakurpen argia izan ez. Benetan pozgarria gertatzen da egun ere erabiltzen ditugun itzak laleun urte lenago idatzita ikustea. Zabal dabil oraindik ere Bizkaian *zamau* itza erderazko *mantel* adierazteko, *esku* gabe. Nere amatxok *tohalla* esateko *eskupañu* erabiltzen zuen eta *zamau* mantel esateko. Zamauak askotarikoak ziran, *altarako zamauak*, *sepulturako zamauak* eta *mairako zamauak*, garbi, txuri, eta ondo leunduak. Oial tartean gabiltzan ezkerro aipa ditzagun Landucci'k dakazkin beste itz bi: *almuda-açala* eta *oe-açala* gaur ere erabiltzen ditugunak. Bigarrena, gurean beintzat, *sobrecama'tzat* erabiltzen dugu ez *manta'tzat* "Bocabulario" k dionez. Badago orregatio zer ikus eta zer ikasirik iztegitxo orretan.

Naizta nere bidetik amiñi bat aldendu, Mitxelena'k bere itzaldian egiten duen galderatxo bati erantzun nai nioke. Larramendi'ren "Suplemento" tik artuta, beste askoren artean urregio itz au aipatzen du: "*Cena, coitiguia*" eta (*goitegia ote?*) galdetzen du. Nere uste kaxkarrean *cena'ri* atzekaldea palta zaio, *culo* alegia (Igela'ko adiskideak barka bezaidate). Orra zergatik. Beeratxoago eta itzaldi berean auxe irakur diteke: *Silla, coya*, beraz *coi, coya* silla baldin bada "*coitigui*" *coyak* dauden tokia besterik ezta, ots, *cenáculo*. Maia ere urbillean izango zan or nunbait. Eta bukatzeko "*done-Matro*"-ren orde z "done Marto" bear luke, letra aldaketa txiki batekin. *Martolo* xeble bat ezagutu nuen beintzat eta nik bezela beste askok. *Inquieto-guiraquea* ondo dago. Egun ere ume egonezin eta iperloka bat ikusten dugunean *auxe ume gerakie* esan oi dugu Bizkaian.

Bear bada, irakurle, zearo aspertu zaitut, eta barkatu arren. Nik berriz, txolarte goxo bat eman dut Mitxelena'ren itzaldia irakurtzen eta Landucci'ren iztegitxoa iraultzen munduko iskanbilla alde batera utzita: *Beatus ille qui procul negotiis, ut prisca gens mortalium...* Nik ez ditut oda orretako gurasoek bezela arbosoen lurra irauli, ala ere zorioneko izan naiz "procul negotiis" gure euskal barrazatxoa iraultzen, euskal-iztegui zaarrenaren laugarren mendea nolarebait ospatzeko.

IDOYAGA'TAR SABIN.

Urrillak 24-1962

LANDUCCI'ren «BOCABULARIO'ko»
 LANDARE - IZENAK

- ABUSTUA, cosecha de mieses
 AGARRA, espina
 AGARRAC, espinal
 ALBAQUEA, albahada yerua
 ALÇAÇERA, alçaçer de çeuada
 ALCARHOFEA, alcarchofa
 ALCORNOQUEA, alcornoque
 ALCORNOQUEA, corcho de colmena
 ALCORNOQUEA, alquerque
 ALCORQUEA, alcorque
 ALGODOYA, algodón
 ALMENDREA, almendra
 ALMENDROYA, almendro árbol
 ALUARICOQUEA, aluarcoque
 ALÇIPRESA, cipres arbol
 CIPRESALA, cipresal
 AMELUA, estopa
 AMUA, cogollo de arbol
 ANISA, anis
 ARBOREAC BROTAU, brotar los arboles
 Yrasagarra ARBOLEA, membrillo arbol
 Madaria, ARBOLEA, peral
 Morea, ARBOREA, moraal arbol
 ARBIA, nabo
 ARCATEGUIA, alholi de trigo
 ARDOAN VARRENAC, hez de vino
 ARDAOTACO PICHEROA, jarro de vino
 ARECHA, haya arbol
 ARECHTEYA, haya al lugar dellos
 ARROZA, arroz
 ARTOA, mijo
 AÇA SALÇAITEN DEUENA, berçera
 AÇA TRUNCHUA, penca de berça
 AÇAFRAYA, açafrañ
 AÇALA, Costra como corteza
 AÇEA, berza
 AÇELGUEA VERARRA, açelga yerua
 AÇEA, repollo de berza
 AÇUÇENEÀ, açuçena
 AZEYTUNAC IFINI, olivas plantar
 AZEYTUNAC DAODEN LE-CUA, olivar lugar
 AZEYTUNEA, oliva
 AZEYTUNEA FRUTUA, azeituna fruta
 AZEYTUNEA, Azeituno arbol
 BABEA, haba
 BALSAMOA, balsamo

BARACAÇA, ajo
BARACAZ SOPAC, almodrote
de ajos
VASSOA, bosque
BELLOTE, bellota
BELLOTEROA, bellotero
VERARRA, pasto
VERARRA, yerua
VERARRA, grama hierva
VERARREAN YBILI ABE-
REAC, pacer el ganado
BERARRONA, yerva buena
VERDUREA, ortaliza
BERENGЕНEA, berengena
VERGELEA, vergel
VERROA, berro
BORRAJEA, (B?) BORRA-
GA, borraja yerua

CALABAÇA, calabaza yerua
CANAUERALA, cañaveral
CANELEA, canela
CAÑA, caña
CAÑAFISTOLEA, caña fistola
CAPARROSEA, caparrosa
CARDUA, cardo
CARNE DE MEMBRILLOA,
carne de membrillo
CASTAÑALEA, castañal
ÇAFAYÑORIA, çanaoria
CLAUELLINEA, clauellina
COHOMBRALA, cohombro
COHOMBROA, cohombro
CRAUA, grano
CULANTROA, culantro
ÇALDANEA, (B) GARAGA-
RRA, çeuada
ÇAYAC, salvados
ÇAYNA, raiz
ÇAYNETATI, de raiz
ÇIDREA FRUTEA, çidra fruta
ÇURA, madero
ÇURAC, madera

ÇURAQUIN BARRITU, ma-
derar con madera
ÇUREZ BARRITU ESÇEA;
enmaderar casa

DATILA, datil
DILISTA ÇAPOA, gorgojo
DILISTEA, lentejas
DURAZNOA, durazno

ERUAJEA, eruaje
EROASANTEA (B), hinojo,
yerua
ERBOLARIOA, erbolario
EGURRA, leña para quemar
EGURR BAT, leño uno solo
EGURR EGUITEN DEUE-
NA, leñador

Axcorea EGURRETACOA, ha-
cha de leña

ELDU, (B) ONDU, madurar
ELDUA LEGUEZ, madura-
mente

ELÇAYTEA, madureza
Gauça ELDUA, madura cosa
ELORRI, espino arbol
ENRRAMADU, enramar
ERREFAUA, rrabano
ERREGALIZA, orosuss
ERREXAL IFINI, plantar ar-
boles

ERREXAL VALÇA, a l a m o
negro
ERREXAL ÇURIA, a l a m o
blanco

ERREXALA, arbol
ERREXALA AÇALA, corteza
de arbol
ERREXALA AGALLEA, aga-
lla de arboles
ERREXALAC, arboleda
ERREXALAN ERRAMEA,
rama de arbol

ERREXALAN ORRIA, hoja
de arbol
ERREXALEAN FRUTEA,
fruta del arbol
Brasila ERREXALA, brasil
arbol
Buxoa ERREXALA, box arbol
Castanea ERREXALA, castaña
arbol
Ficua HERREXALA, higuera
Guindea ERREXALA, guindo
arbol
Laurela ERREXALA, laurel
arbol
Madronua ERREXALA, ma-
droño arbol
Mingrana ERREXALA, gra-
nado arbol
Ocarana ERREXALA, ciruelo
arbol
PAGUOA ERREXALA, *Roble*
arbol
Pinoa ERREXALA, pino
Querexea ERREXALA, cerezo
arbol
Sagarra ERREXALA, mançano
arbol
ÇIDREA ERREXALA, çidro
arbol
Çedroa ERREXALA, çedro
arbol
ERROMEROA MATEA, ro-
mero mata
ERROSALA, rosál
ERROSEA, rosa flor
ERRUDEA, ruda yerua
ESPARRAGUA, esparrago
ESPARTUA, esparto hierva
ESPINAQUEA, espinaca
EZPALA (C), astilla de ma-
dera

FICUA, higo
FLOREA VERARRANA, flor
yerva
GALAMUA, cañamo
GALAMUAÇIA, cañamon
GALBURUA, espiga de trigo
GALICUA ETA GARI VA-
LENCIACOA GARIAN
ESPEÇIAC, escandia espe-
cie de trigo
GARARILEA (B), Julio mes
GARI, farro o escandia
GARI?, añblado el trigo
GARIA ERAXO, aventar el
trigo
GARIA GARUITU, ahechar
GARI GARUITUAC, ahecha-
duras de trigo
GARIAN GRANÇOYAC,
granças de trigo
GENGIBREA, gengibre
Egosi GRANÇOYAC, granças
echar
GARROTEA, palo
GUINDEA, guinda fruta
GUIPULLEA, çebolla
GUARNALDEA, guirnalda
Yarra gauça, magra cosa
YARTU (B), marchitarse
YARTUA (B), marchito
IYA (B), junco
YÑÇESSOA, eñçensio
YRASAGARRA, membrillo
fruta
YREA VERARRA, helecho
yerva
YSSUSQUIA, escoba
JASMINA, jasmin
LASTO LARRINDUA, paja
trillada
LARREA, prado de yerva

LECHUGUEA, lechuga
LIMOYA, limon
LIRIO ÇURIA, lirio blanco
LIUA, lino
MADARIA, pera
MADERAJEA, emaderamiento
MANDRAGULEA VERA-
RRA, mandragula yerva
MADRONUA FRUTEA, ma-
droño fruta
MADUREA, dehesa
MALUA (B), malua yerba
MASÇ ORRIA, PAMPANOA,
pampano
MASÇ PARRA, çepa de vid
MASÇ PARRA, parra o vid
MASÇ PARRAC PODATU,
podar vides
MASÇ MAQUIA, colgajo de
ubas
MASÇ MAQUIA, razimo de
ubas
MASSAN RAZIMO, burbujo
de ubas
MASUSTEA, çarça mora
MATEA, çarça
MATEA, mata o breña
MATEA, braña o mata
MELONAREA, melonar
MELOYA, melón fruta
MESPILUA, niespero arbol
MESTOAN AÇALA, hollejo
de legumbre
MINGRANEA, granada fruta
MOREA FRUTEA, mora fruta
MOSATELA, moscatel uva
MOSTAZEA, mostaza
MOSTOA, mosto
OCARANA FRUTEA, ciruelo
OCARAN PASSEA, ciruela
passa

OGUIA, pan
OGUIAN URDINA, moho de
pan
OGUI EGUILEA, panadero
OQUINA, panadera
OLOA, çenteno miesse
OLÇA, poste
ORDEYTU, mohoso
OREGANOA, oregano yerva
ORIO EDALEA, mochuelo ave
ORIOA, azeyte
ORRI VERDEA, hojaldre
ORTELANUA, ortelano
HORTUA, JARDINEA, jardin
PAPAHIGOA, papahigo
PEPINOA, pepino
PEREXILA, perexil, yerva
PINAL, pinal
PIÑOYA, piñon
PIRRICHICUAC, hongos de
prado
QUEREXEA, cereza
QUIRRUA EUNEZCOA
EDO ULEZCOA, copo de
lino o lana
RESINEA, resina de arbol
RETAMEA, retama
SAGARRA FRUTEA, manza-
na fruta
SAGASTUYA, manzanal
UNSAURR, nuez
UNSAURRA, nogal arbol
UNSAURRA, nuez
UNSAURR MOXCADUA,
nuez moscada
UNSAURR SALSEA, nogada
URUNA YRINA, harina

ERANTZUNGABEKO ZENBAIT ITZ

ALFALFA
ALGUIRNALDAS
ARRAYAN MATA
ATARAÇANA
CANDIOTA
ENZINA, ENZINAL
ESPARRAGUERA
HAMAPOLA
YEDRA, arbol
YESCA de fuego

MAJUELO de vides
MANÇANILLA
ÑUBLO DE PAN
ORTIGA yerva
PALMA
RUIBARBO
SARMIENTO
ÇILLA DE TRIGO
XARAMA, mata
ZARGATONA yerva

